

ВИКЛАДАННЯ ТВОРІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ТА ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Чонка Т. С.

ВСТУП

«Сучасна українська література» як вузівська та шкільна дисципліна викликає чимало труднощів у вчителів ЗОШ та викладачів вищів, адже вимагає неабияких зусиль: завжди важко дати об'єктивну характеристику тому, що існує поруч, порівняно із загальноновизнаним. Проте саме ця література допомагає осягнути нюанси свого часу: питання моралі, духовності, культурного й освітнього рівня, мовної культури, причин масової еміграції тощо.

Нашу увагу привернули кілька характеристик сучасної української літератури, наведених у статті Вікіпедії¹, які видаються для нас дискусійними, зокрема: *«Для сучасної української літератури характерне зниження патріотичного та морального пафосу (курсив наш – Т.Ч.), типового для соцреалізму. Якщо для класичної та радянської літератур були характерні політична заангажованість та визнання за літературою певної виховної суспільної ролі, то завдяки здобуттю Україною незалежності й зникненню цензури, необхідність у цих функціях суспільного опору значно впала. Література вступила в постколоніальну стадію саморефлексії, ставши тільки видом мистецтва»*², *«Для сучасної літератури характерне зосередження на темних сторонах людського життя, насильстві, різноманітних проблемних та кризових моментах. Це стало реакцією на загальнообов'язковий фальшивий оптимізм радянської соцреалістичної літератури»*³.

¹ Див.: <https://uk.wikipedia.org>

² З посиланням на джерела: Даниленко В.Г. Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес. Київ : Академвидав, 2008., с. 7 та Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. Київ : Критика, 2005., с. 105.

³ З посиланням на джерела: С.Д.Павличко. Насильство як метафора (Дискурс насильства в українській літературі), 1999 // «Теорія літератури», Київ : Основи, 2002. С. 589.

Для представників «Житомирської» (за В. Даниленком), або «київсько-житомирської» (за Н. Білоцерківець) школи *характерні критика постмодернізму та наголошення на відповідальності письменника перед своїм народом.*

Автори «Галицької» (за В. Даниленком), або «галицько-станіславської» (за Н. Білоцерківець) школи *приймали постмодернізм, західні впливи та заперечували громадянську роль письменника*⁴.

З одного боку, важко не погодитися з цими твердженнями, спостерігаючи за літературним процесом 80–90-х років минулого століття, який нагадує нам «невідкладну шокову терапію з обов'язковим хірургічним втручанням» після довгої і, здавалося б, невиліковної хвороби – ракової пухлини під назвою «соцреалізм». Але література сьогодення, на наш погляд, уже «вийшла з реанімаційного шоку», а тому стверджувати, що в ній відсутні *«певна виховна суспільна роль»* та *«громадянська роль письменника»*, так категорично не можна. Для філолога-викладача (тим більше учителя) це особливо важливо усвідомити, адже інформаційний простір, доступний сучасній молоді, не завжди є позитивним для морально-етичного становлення особистості.

Спілкування із самими творцями (під час презентації книжок, у засобах масової інформації, а що найголовніше – безпосередньо із творами) неодноразово доводить, що вони небайдужі до проблем сьогодення й далеко не завжди захоплені лише епатажними витівками в літературі.

Мусимо пам'ятати, що завдання викладача (учителя) – шляхом вивчення творчості сучасних авторів вплинути на формування життєвих ідеалів та пріоритетів молоді.

Дослідження пропонує авторські інтерпретації творів сучасних українських митців, які, на нашу думку, доцільно вивчати не тільки у вищих, але і в середніх навчальних закладах.

С.Д. Павличко. Introduction (Two Lands New Visions: Stories from Canada and Ukraine), 1998 // «Теорія літератури», Київ : Основи, 2002. С. 584.

⁴ З посиланням на джерело: Н. Білоцерківець, Голос у дискусії «Українська література після 1991», 25 січня 1997 року // Діалоги на межі століть. Стенограми міждисциплінарних семінарів імені Івана Лисяка-Рудницького. Київ 1996–2000, Дух і Літера, Київ 2003, С. 119; Н. Білоцерківець, Література на роздоріжжі. Критика 1997, ч. 1.

1. Марія Матіос, «Майже ніколи не навпаки» – сімейна сага в новелах. Міфологічні витoki в романі. Біблійні алюзії та їхня роль.

Особливості оповіді і характеротворення

Назву нашого розділу ми запозичили безпосередньо з програми для загальноосвітніх навчальних закладів⁵. Ця тема винесена для вивчення в 11 класі. На нашу думку, цей твір для юнаків у такому віці читати ще зарано (свідченням чого є здійснений нами аналіз). Проте ми можемо запропонувати інший твір цієї ж письменниці «Армагедон уже відбувся»⁶, який містить значно менше пікантних сцен і нецензурної лексики та насичений вагомими морально-етичними моментами для серйозних роздумів.

Актуальність дослідження творів сучасної української літератури не викликає сумнівів. Марія Матіос (1959 р. н., уродженка Буковини) – колоритна, харизматична постать, із яскраво окресленим стилем письма: гуцульська тематика й мова яскраво виділяють авторку на загальному тлі сучасної літератури й дають можливість упізнати її твори з одного рядка. Роман у новелах не є новим жанром української літератури (пригадаймо «Вершники» Ю. Яновського, «Тронку» Олеся Гончара, у сучасній українській літературі до цього жанру вдаються Ірен Роздобудько, Ю. Іздрик, В. Даниленко тощо), проте Марія Матіос уперше обирає цю форму для своєї сімейної саги (саме так визначає мисткиня жанр «Майже ніколи не навпаки»). Сімейна сага побачила світ англійською (у перекладі Юрія Ткача): книга «Hardly Ever Or Otherwise» вийшла друком в англійсько-нідерландському видавництві GLAGOSLAV у 2012 році.

Події в романі відбуваються за часів Австро-Угорської монархії, Першої світової війни та завершуються першою третиною ХХ століття.

Послідовність трьох новел, з яких складається роман, не хронологічна, а емоційно умотивована: перша новела «Чотири – як рідні – брати» (назва є алюзією до єдиної оптимістичної повісті Юрія Федьковича – «буковинського солов'я» – «Три як рідні брати», у якій гуманність чужих одне для одного людей робить їх

⁵ Див.: <https://mon.gov.ua> > osvita > navchalni-programi

⁶ Аналіз цієї повісті див.: Чонка Т.С. «Розвиток загальнолюдських моральних цінностей у процесі навчання сучасної української літератури» // Наукове видання «ACTA HUNGARICA» Ужгород. 2018. С. 257–265.

ближчими, ніж рідна кров героїв Марії Матіос, про що йтиметься далі) – є, за законами жанру новели, кульмінаційною для роману; друга – «Будьте здорові, тату» – психологічно розкриває мотивацію поведінки головних героїв, а третя – «Гойданка життя» – філософськи трактує основні сюжетні колізії, є неочікуваною і трагічною.

Вагомими для розуміння суті роману є епіграфи, взяті авторкою з електронних листів до неї. Зупинимося детальніше на двох із них, які, на нашу думку, найглибше розкривають філософію оповіді та характери персонажів: «Важить не час, коли відбуваються події, а людина в подіях часу», «...нема понад правду, яку ховає серце. І нема понад любов, що глибша глибокої ночі. Та немає глибшої ночі, ніж людська душа». У контексті роману читач неодноразово замислиться над філософськими категоріями долі, приреченості, добра і зла, любові та ненависті: на перший погляд може видатися, що всі герої аналізованого роману несуть невідворотно карму, нав'язану їм столітнім укладом життя гуцулів, їх світоглядом і віруваннями. Трагедія родин Чев'юків та Варварчуків почалася однаково – з одруження за розрахунком: Кирило Чев'юк відмовляється від свого кохання до Мариньки й «жениться на Василичиних ґрунтах і полонинах, повних овець»⁷; Гаврило Дячук віддає свою єдину п'ятнадцятилітню доньку Петруню за старшого навіть за нього Івана Варварчука, хоч і «з фуком» (діалектне – норовливий, непокірний) чоловіка, але ж багатого: «Чи в їхніх горах це дивина? <...> Стільки, скільки в Гаврилового зятя є ґрунтів та худоби, більше хіба лише побрехеньок на бабинських язиках»⁸, – нічого, що Петруня вперше побачила його на сватанні та й зімліла, коли почула, чого він прийшов у їхню хату. Такий підхід до одруження викликаний прагматичним ставленням до подружніх стосунків, у яких жінка чомусь завжди винна перед чоловіком і потрібна лише для дітонародження та господарської роботи: «У цім краю жіноча тяжба споконвіку належала до діла буденного. Можна сказати, майже другорядного. Тут від зачаття світу чоловічою турботою було здорове сім'я, а жіночою – витривале лоно. Ото й увесь спільний гешевт»⁹. Таке розуміння подружнього життя

⁷ Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки : Вид. 3-є. Львів : ЛА «Піраміда», 2011. 176 с. С. 134.

⁸ Там само. С. 82.

⁹ Там само. С. 9.

закладалося з народження, традиційно виховувалася сліпа покора дітей батькові, дружини – чоловікові: «Ослухатися чоловіка в їхній фамілії не було права»¹⁰. Рідний батько Петруні не повірив їй, а повірив чужому чоловікові, який, аби приховати власну чоловічу неміч, на весіллі знеславив молоду дружину: «...кричить Гаврило і з усієї сили знову теше доньку кулаком по обличчю. – Ти тепер його шлюбна жінка і живи з ним, як із чоловіком. Мені доста одної ганьби»¹¹. Він відмовився від доньки, прирікши її жити з нелюбом, не маючи права на жіноче й материнське щастя. Тому й не вважала Петруня їхнє кохання з Дмитриком гріховним: «Їй однаково. Чи прийде той звір із великої бойні, чи ні... Але й з Дмитриком ховатися вона вже не знає як. Бо то ж вороги – а не люди... Але й отої темниці з Іваном – також доста. Людям правди не розкажеш. Вони її знати все одно не хочуть»¹². Петруня не хоче відмовитися від любові до Дмитрика, коли Маринька пропонує їй відмольфарити, відчуваючи для них небезпеку: «І мені байдуже, що зо мною зробить той нелюд. Більше не зробить, як зробив. А як зробить – така моя судьба. Я тому не винна. Я жива і хочу жити»¹³. «Іван б'є Петруню чи не щотижня – аж душі її слухає»¹⁴, а себе заспокоював, що «таким вродила мама – то, значить, таким його Бог задумав. І такі чоловіки потрібні, якщо є такі на світі, сотворені Божою рукою. Що жінка його насправді невинна дотепер, по всіх роках шлюбу, – хто то знати має? <...> Зате боятися Івана – боїться й не перебоїться ніколи... Петруня добре пам'ятає татовий капчук на своїх плечах. <...> А що збрехав Гаврилові про доньчине безчестя – що в тому безсердечного? У їхніх горах дівка тата боїться більше, ніж чоловіка. Але й перечити чоловікові не сміє, навіть, як чоловік бреше. Що мав робити Іван інакше? Мав казати тестеві Дячукові, що він каліцун?! <...> Навіть коли би признався в своїй чоловічій немочі, Гаврило не забрав би доньку назад: Іванові маетки жоден газда не проміняв би на чесне ім'я своєї дитини. Але хіба котрийсь чоловік на світі на його місці визнав би свій сором?!»¹⁵.

¹⁰ Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Вид. 3-є. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. С. 134.

¹¹ Там само. С. 105.

¹² Там само. С. 106.

¹³ Там само. С. 109.

¹⁴ Там само. С. 68.

¹⁵ Там само. С. 111–113.

Не дивно, що за таких умов споконвіків тривала ворожнеча свекрух та невісток: Василина на дорікання чоловіка, що вона несправедлива до своєї вагітної невістки Докії, по-домашньому Доцьки, нагадала: «І я тяжко Андрія носила, а твоя мама-небіжка дуже мене жалувала?! Та мені очі вилазили коло того дурного сапаня... Що, забув, як наш Андрій у гарбузинні родився?»¹⁶.

Закономірним була відмова від права на особисті бажання й почуття, які виражалися й у запереченні сприйняття тілесності: Теофіла Кейванова «жодного разу не обдивлялася себе так пильно, як тепер: заважав привитий із колиски сором, який, окрім багатьох інших приписів та незлічених забобонів, диктував один особливо суворий і неухильний припис для будь-якої тутешньої жінки. Припис, що не мав відтінків, півтонів, застережень, полегші чи варіантів: кожна жінка гір зобов'язана була передусім стидатися своєї статі й власного тіла. Завжди й перед усіма. А токма, перед шлюбним чоловіком. Цей езуїтський за своєю природою закон насильного і повсякчасного сорому засвоювався жіночою статтю ще задовго до шлюбу»¹⁷. У ставленні до дружини переважала груба сила, «яка не зоставляла місця для лагідності чи розуміння жіночої природи, а токма, її бажання» [там само]. Тому страшно, але не дивно, що вперше Теофіла відчула себе жінкою не з власним чоловіком, а з гвалтівником-черкесом, який підкорив жінку ніжністю, а не грубою силою. Вона народила двійню і готова була прийняти смерть від свого чоловіка, коли той повернувся з війни: «Залізна рука відривала Теофілу від двох живих клубочків – а вона, намертво обвивши дітей руками, лише підставляла під удари голову. <...> В селі вона така не перша й не остання. І вона не винна, що Бог і Цісар забрав чоловіка на війну, а її лишив напризволяще... Бо ж ніщо ні на цьому, ні на тому світі не відбувається без Божої на те волі! Вона знає. Так її вчили. То хто їй може докоряти, що перст Божий упав на неї? <...> Бо діти не винні. І Теофіла не винна. Клясти треба війну і Цісаря»¹⁸. Проте її чоловік думав інакше: «Чоловік не винен ніколи. То все жіноча воля. Її ворожба й лукавство. <...> Грицько ж бо не гвалтував на війні чужих жінок... Він їх брав – бо вони того самі хотіли, а йому того

¹⁶ Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Вид. 3-є. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. С. 10.

¹⁷ Там само. С. 147.

¹⁸ Там само. С. 151, 158–159.

конче було треба. Для здоров'я. А гвалтувати – Боже борони»¹⁹. Жінку не вбив одразу, бо ж семеро дітей треба буде годувати, «чорних байстрят» захистили від нього його п'ятеро синів: «Убивайте і нас із ними, тату. Бо ми всі рідні брати. І у нас одна мамка»²⁰. Дмитрика убивав, «свідчити до жида йшов замість старого Чев'юка, щоб фальшиво переписати заповіт з Павла на Оксентія»²¹ – усе через свою лють та «мсту свою чорну»²² до Теофіли та «її вилупків», а далі, поки вона не померла, «бив Теофілу, коли тільки міг, наче прибудного пса, що вкрав із господарки найкращий шмат буженини»²³.

З дитинства у кожній гуцульській родині прищеплювалося, що робота на землі та з худобою – єдине споконвічне призначення гуцулів, а гонор – понад усе: «Гаврило – чоловік поважний. Він гонор любить понад усе»²⁴. «Бо де то хто видів таке на гуцульському весіллі, щоби молодий, прилюдно не подякувавши батькові за незайману доньку, клопотав про гешефт, а не про свій гонор?! То ж не по-християнськи!»²⁵. «Бачте, Петруня ні разу не заговорила з Іваном про ту справу. <...> Ні про образу. Ні про своє життя з Іваном без обнімання-притискання. Та й Іван не згадує.

Нащо?

Корови теляться.

Вівці котяться.

Свині поросяться.

Бики запліднюють.

Що їй ще треба?»²⁶. А про те, що Петруня тишком зробила собі з ганчір'я дитинку, яку до грудей прикладає, бо іншої ніколи не зможе мати, він навіть не здогадується²⁷. «Ось так і живуть вони, кожен зі своєю правдою й своєю мукою»²⁸.

¹⁹ Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Вид. 3-є. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. С. 161.

²⁰ Там само. С. 162.

²¹ Там само. С. 163.

²² Там само. С. 162.

²³ Там само. С. 164.

²⁴ Там само. С. 87.

²⁵ Там само. С. 89.

²⁶ Там само. С. 113.

²⁷ Там само. С. 98–99, 120.

²⁸ Там само. С. 118.

Однією із головних сюжетних ліній роману є ворожнеча між рідними братами: три Чев'юкові сини – Павло, Андрій та Оксентій – однакові як три краплі води, проте зовсім різні за характером та серцем, про що яскраво свідчить гріх братовбивства. Андрій Чев'юк через заздрощі до молодшого брата, двадцятилітнього Дмитрика (якого покохала Петруня, а йому, Андрієві, відмовила у коханні), спричинився до жорстокого вбивства рідного брата: він розповів Іванові, який повернувся з війни, де воював за Франца-Йосифа, що його дружина йому зраджувала, і стояв на воротах, поки Іван з Грицьком Кейваном, хрещеним батьком Дмитрика, «місили зверху ногами бідного Дмитрика так, ніби «гуцулку» на ньому гуляли. Аж поки не почули, що кістки вже не хрускають, а хлопець навіть і не харчить»²⁹.

Дмитрикова спадщина дісталася Андрієві (бо так умовила Кирила жінка: «Андрійчик – Василене коко. Писанка великодня. Він – дитя дурної крові Василеної»³⁰), при чому батько наголосив, що «вони собі два любилися змалку, так що, гадаю, Дмитрик і з того світа буде просити Бога за тебе, Андрію»³¹. Після наглої смерті батька під час полювання (його застрелив Німий, Олекса Говдя, з ревнощів до Мариньки, хоча любив Кирила найбільше, бо тільки з ним почував себе повноцінною людиною), Андрій допоміг Оксентію хитрощами й брехнею забрати собі спадок, який батько відписав Павлові, підробивши підпис уже мертвого Кирила (хрестик із загнутими кінцями, як звикли розписувати у Тисовій Рівні великодні яйця – на нашу думку, символічно письменниця обирає саме цю форму, адже брати своїм вчинком зневажили усі християнські та власне гуцульські святині) за допомогою доктора Гольштейна, директора нотаріальної контори, якому дали хабаря.

«Три рідні брати розсварилися так, що обходять здалеку один одного третьою дорогою й уже ондечки скільки не говорять одне з одним. Навіть коло церкви на Великдень. <...> Так і розходяться по хатах від церкви, не давши ні писанки, ні пасочки за татову та мамину душі. І як тим душам з того світу на таке дивитися?! То ж удруге можна вмерти від цього! Вже й священник брався братів

²⁹ Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Вид. 3-є. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. С. 20.

³⁰ Там само. С. 43.

³¹ Там само. С. 27.

мирити. <...> У Тисовій Рівні вже кажуть, „щоб лиш не так, як у Чев'юків”»³².

Спостерігаємо у тексті поєднання християнських та язичницьких мотивів, які почасти авторка переосмислює та тлумачить по-своєму, створюючи власну міфологію. По смерті Дмитрика Доці, яка доглядала за ним краще рідної матері, роками снівся вогонь, від якого вона намагається відбитися: «Та не стає їй сили подужати хижого багатоголового звіра»³³. У цих снах Дмитрик намагається попередити її про якусь небезпеку, проте вона не розуміє його і лише бачить, як із «сердитого полум'я батькової хати чомусь вибігають живі-здорові, неушкоджені, до того ж радісні Андрій з Оксентієм і йдуть навприсядки колом довкіл охопленого вогнем Дмитрика»³⁴. Вогонь, що охоплює хату Чев'юків, передрікає і ворожбитка, Крива Качка³⁵, Маринька теж бачить, як «вогненний хвіст тонко потягнувся за Чев'юками»³⁶. Пригадаймо, що в Біблії неодноразово вогонь займається з іскор Божого гніву і спалює гріх: він знищує нечестивих і захищає праведників. З часом у народних віруваннях вогонь асоціюється з диявольським началом. Проте вогонь має й очищувальну силу в магичній обрядовості. У даному контексті вогонь є нищівною силою, він уособлює, на нашу думку, зло в серцях братів, жадоби, ревності й задрощі, які спалюють усі людські якості та призводять до знищення родини, що прирікає себе жити в пеклі вже на цьому світі.

Своєрідним мотивом, характерним для ідіостилю Марії Матіос, є змалювання мольфарства, ворожництва як повсякденної реалії гуцульського побуту: «...отож Василина <...> пішла по ворожках і знахарях»³⁷, «Василина Чев'ючка висунулася з хати до ворожки, коли надворі було ще темно. Та й добре зробила. Бо полінуєшся встати, коли другий півень запіє, припізнитися ногам дати поля – і вже, дивись, якась біда (зведениця, вдовиця, байстриця чи чортиця) перейде тобі дорогу. Так, що можеш вертатися додому. Бо люди є всякі на перехід. В селі з досвітку плентаються такі газдиньки, які тільки й чекають, щоб наперекр перейти людині дорогу, коли в

³² Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Вид. 3-є. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. С. 68–69.

³³ Там само. С. 30.

³⁴ Там само. С. 31.

³⁵ Там само. С. 34.

³⁶ Там само. С. 140.

³⁷ Там само. С. 12.

людини гризота. Та ще з порожніми відрами. Та в спідниці навиворіт»³⁸.

Чи не єдиними позитивними героями роману є старший син Чев'юка Павло та його дружина Доця (любові яких заздрить навіть рідна мати Павла, що також гріховно: «Свекруха не дуже святкувала першу невістку. І то не через що інше, як через мовчазну, але тверду, мов камінь, любов до Доці свого найстаршого й найдобрішого сина Павла»³⁹). Про добре серце Доці свідчать її вчинки та молитви «за мертвих і живих, і ненароджених;

і тих, кого ніхто не згадує;

і тих, що згинули від грому чи тучі;

кого взяли води чи блуд;

хто оступився, украв, збрехав, не пробачив...»⁴⁰.

Саме Павло не припинив пошуків зниклого батька, «з'їлися на нитку за тата. <...> А коли по всьому Павло збирав татові кістки в домовину, то, певно, би й камінь був заплакав»⁴¹. «А Доці, видко, судьба приписала бути сестрою-жалібницею. <...> Дві інші невістки й носа не покажуть до свекрухи. <...> Та Доцю за щось недолюблюють. А за що? Слова кривого чи впоперек Доця ніколи не подумала, не те що не сказала ні на Єлену, ні на Настуню. Бути в невістках – це не малину на лік перетирати...»⁴². Доглядала Доця «маму, <...> котра геть чисто стратила розум після чоловікової смерті» [там само]. Доглядала й усі гробки після їх смерті. Доця знає: «Поки судять люди – правди немає. Бог розсудить усіх по совісті й правді»⁴³.

Усвідомлення власної гріховності приходить не до всіх героїв, лише до тих, хто зрештою повертається до Бога (цю істину доводить Марія Матіос не лише в аналізованому творі, а й у романи в новелах «Солодка Даруся» (2004), в оповіданні «Апокаліпсис» (2006) та в повісті «Армагедон уже відбувся» (2011) тощо). Грицько Кейван біля могилок усіх Чев'яків та своїх матері й дружини зізнається Доці у скоєному: «І так було зле, і так недобре. Але най

³⁸ Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Вид. 3-є. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. С. 32–33.

³⁹ Там само. С. 10.

⁴⁰ Там само. С. 31.

⁴¹ Там само. С. 52–53.

⁴² Там само. С. 53.

⁴³ Там само. С. 67.

мені Бог заплатить за все моє зло на цьому світі. Бо люди вже не встигнуть заплатити»⁴⁴.

Символічною є назва третьої новели «Гойданка життя», адже насправді трагедія людини полягає у неможливості єдино правильного екзистенційного вибору у межових ситуаціях життя – між добром і злом, любов'ю та зрадою, коли душа мечеться між розумом і серцем, між «треба» і «хочу». Людей, які дослухаються лише голосу свого серця, суспільство не сприймає, якнайменше називає божевільними. Героїня цієї новели – Маринька-богодуха, втративши своє серце разом з коханим Кирилом, почала чути чужі серця: передчуваючи наближення лиха, намагалася врятувати від нього своїх односельців: «Бо що їй іще робити на цьому світі, коли світ відібрав від неї всю роботу, окрім одної, – знати й відбувати біду за інших?»⁴⁵. Як зазначає І.А. Насмінчук: «Образ Мариньки втілює модель жіночої самопожертви в ім'я нормального буття інших – коханого та його сім'ї. Марія Матіос розвиває в цьому випадку не просто мотив любові-пристрасті, а мотив «любові-дії» (Е. Фромм), у творенні образу наскрізною стає романтична домінанта: любляча жінка містично відчуває коханого через простір, заглиблюється в екзистенцію дорогої для неї людини і цим самим рятує себе від рокованості долі»⁴⁶.

Характерними для ідіостилю мисткині є імпресіоністичні філософські й ліричні відступи, які різняться від основної оповіді як на рівні лексики, так і на рівні синтаксису та пунктуації, що проявляється у фігурному розміщенні рядків у тексті та авторських розділових знаках, наприклад:

«У світі завжди одне й те ж: одні люди вбивають інших людей, а якісь інші люди в цей самий час – люблять іще інших. А ще інші – ненавидять тих, хто любить.

І не можуть собі дати ради ні перші, ні другі.

Ні з любов'ю.

Ні з ненавистю.

І майже ніколи не є навпаки»⁴⁷.

⁴⁴ Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Вид. 3-є. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. С. 73.

⁴⁵ Там само. С. 139.

⁴⁶ Див.: Насмінчук І.А. Гендерна проблематика роману «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос: до проблеми інтертекстуальних зв'язків. URL: <https://ukrlit.net/item/45.html> (дата звернення: 05.08.2021).

⁴⁷ Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Вид. 3-є. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. С. 14.

«Та, зрештою, люди ніколи й нікому
не встигають ані подякувати за добро,
ані відплатити за свої образи.

Нікому. Навіть собі.

І майже ніколи
не є навпаки»⁴⁸.

Як бачимо, назва роману є його рефреном. Проте ключовим, на нашу думку, є якраз оте «майже», яке обирає для себе кожна людина особисто. Погоджуємося із твердженням Юлії Джугастрянської про те, що «Катарсис, що є домінантною ознакою художніх текстів Марії Матіос, присутній наразі, мабуть, іще гостріше і всепроникніше, ніж у попередніх книгах авторки. Однак тут він слугує для того, щоб із більшою силою донести до читача просту істину – мірилом гріха і святості, правди і кривди, добра і зла, врешті-решт, є сама людина»⁴⁹.

Думки й поведінка героїв розкривають зміст епіграфів: гріх тягне за собою гріх і, відповідно – покуту; чисті душі й щирі серця винагороджуються коханням – вищою життєвою цінністю, на яку заслуговують одиниці.

2. Гуманістичний пафос сучасної української фантастики (на прикладі творчості Володимира Лиса)

Сучасний підхід до аналізу фантастичної літератури обумовлений її специфікою. Особливого значення сьогодні набуває вивчення антропологічної сутності фантастичної прози сучасної української літератури, зокрема у творчості В. Лиса, зважаючи на своєрідність жанрових особливостей його роману «Щоденники Ієрихар», який, окрім ознак, властивих цій літературі, має яскраво виражені риси філософсько-психологічного роману, дії якого відбуваються не лише за межами земної цивілізації, а насамперед – у соціально-політичних реаліях сучасного українського села.

У доробку письменника визначають два фантастичні твори – роман «Щоденники Ієрихар» та повість «Ваза», видані однією книгою 2013 року. На диво, серед численних досліджень ми не

⁴⁸ Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Вид. 3-є. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. С. 123.

⁴⁹ Див.: Джугастрянська Юлія. Три світи Марії Матіос. URL: <http://litakcent.com/2008/04/04/julija-dzhuhastrjanska-try-svity-mariji-matios/> (дата звернення: 05.08.2021)

знайшли жодного, присвяченого саме цим творам. Припускаємо, що відсутність інтересу до фантастичної прози цього автора зумовлена саме визначенням її як фантастичної. Проте, здійснивши аналіз цих творів, можемо констатувати, що проблематика роману й повісті висвітлює саме антропологічні, філософські й соціально-психологічні аспекти сучасного нам світу настільки ж, як і решта творів письменника.

Отже, метою розвідки є дослідження антропологічної сутності роману В. Лиса «Щоденники Ієрихар» та повісті «Ваза»: визначення індивідуально-авторських особливостей тлумачення вічних образів і мотивів, наявних у тексті; аналіз проблематики й образів персонажів, композиційно-жанрових особливостей крізь призму заявленої теми; виявлення й окреслення художньої авторської інтерпретації філософії екзистенціалізму, психоаналізу З. Фрейда та ідеї «сродної праці» Г. Сковороди.

Творчий доробок відомого драматурга, прозаїка, публіциста вражає як кількістю, так і змістовою різноманітністю. «Тяга до слова, прагнення за його допомогою висловити своє ставлення до світу та людей, питати себе та інших, чому в цьому житті так, а не інакше, й зробила письменником, – пише Володимир Лис і пояснює: – ...став більш «поінформованим оптимістом». Себто песимістом щодо людства, нашого світу, яких уже врятувати неможливо; світ у погоні за матеріальними благами з одночасним зневаженням моралі, духовності котиться у прірву. Але конкретно взяту людину ще таки порятувати можна, що й треба намагатися робити хоча б тим же словом»⁵⁰. Антропологічна філософія письменницької діяльності, яку сповідує автор, простежується навіть у фантастичних його творах, тому й процес читання, на нашу думку, має відповідати цій філософії, адже, як стверджує сам митець: «Література – це психотерапія для душі»⁵¹. Саме це твердження автора визначає характер нашої інтерпретації роману «Щоденники Ієрихар» та повісті «Ваза». За свідченнями В. Лиса, прообразом героїні роману стала реальна жінка – сільська вчителька з дивним поглядом, побачивши яку, він подумав: «Вона ж інопланетянка!»⁵². Цей образ зацікавив його ще й через те, як каже

⁵⁰ Максименко М.Г. Літературні вітражі Володимира Лиса : інтелект-реліз. Полтава, 2014. 16 с. С. 6.

⁵¹ Там само. С. 7.

⁵² Там само. С. 7.

сам письменник, що іноді й сам хоче стати інопланетянином, коли бачить по телевізору весь той бруд, нав'язування бездумного, споживацького життя.

Назва роману, здавалося б, повністю відповідає його формі – формі щоденника, проте починається він зовсім не від заявленої у ній невідомої Ієрихар (сама лексема є авторським оказіоналізмом), а від жінки зі звичним іменем – Світлана Ігорівна. «Світлячок, Світлана...» – неважко здогадатися, вона у цьому контексті – та, що несе світло. Відповідно, простежуємо близькість образу Світлани-Ієрихар, котра покинула свою планету заради недосконалих людей лише через любов до них, жертвуючи вічністю, до античного Прометея, який, знаючи майбутнє, свідомо йде на самопожертву заради людей, віддаючи їм світло, викрадене у богів, навчаючи їх, обділених його братом Епіметеєм (що спочатку робить, а далі думає) та богами, байдужими до їх долі, й до Ісуса Христа у християнстві, бо всіх їх об'єднує любов до людей і здатність на самопожертву заради них. «Світлана Ігорівна» – назва першого розділу одразу знайомить нас із головною героїнею, акцентуючи на антропоцентричній серцевині роману, що підтверджують і події, описані вже в перших рядках: взаємозв'язок матері й доньки: «Сьогодні вночі до мене прийшла Іринка. Розбудила – я відчула спершу її подих – притулилася і стала мене обціловувати»⁵³. Іруся, донька героїні, прокинулася серед ночі зі страху «у неї, Ірочки, невідь-звідки виникло відчуття – ця зірка стане такою великою, що поглине її. <...> Моя наймолодша донька має привілей – звертатися до мене на «ти». За це звертання мені досі періодично дорікає Петрова мати»⁵⁴. Це «ти», як «пуповина», яка продовжує зв'язок між їхніми чуттями, думками на рівні інтуїції, підсвідомості, який і дозволяє Іринці відчутти небезпеку втрати.

Побутові людські проблеми цієї родини розкриваються тут же: при згадці про тата Іринка хвилюється, що він вчергове повернеться додому п'яний. І знову різкий перехід від побуту до екзистенційних мотивів: героїня відчуває себе «піщинкою перед безмежжям Космосу»: «Зненацька приходить думка – я маленька піщинка. Піщинка перед безмежжям Космосу. Маленька сільська вчителька. Філологиня. Господи, хоч би справді нічого не трапилося з Петром.

⁵³ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 5.

⁵⁴ Там само. С. 5–6.

Місяць тому, на другий день після Петра й Павла, в нього, здається, були перші ознаки білої гарячки. Як він тоді мучився!»⁵⁵. «Маленька сільська вчителька. Філологиня» – саморепрезентація героїні. Вчителька–філологиня – саме таку професію обрав для своєї героїні автор, адже саме вчитель має право й мусить навчати нерозумних дітей, ведучи за собою. Про роздвоєну свідомість героїні свідчить її внутрішній діалог (саме діалог!), який готує читача до подальших метаморфоз: «Ось що лишилося від твого красивого чоловіка», – казав хтось мені. «Він ще не пропащий», – заперечила я тому невидимцю. Але хтось заморозив мою душу»⁵⁶. На перший погляд нічого, здається, дивного, адже для людини, особливо для жінки, характерним є стан внутрішньої полеміки, викликаний негараздами в особистому житті, в родині, на роботі тощо. Прослідковуємо в даному контексті у зображенні поведінки героїні беззаперечні перегуки із вченням Фрейда, який розглядав людину як поєднання трьох елементів: природного «я» (носія плотських бажань та інстинктів), раціоналістичного «я» (розважливої, сухої й фальшивої свідомості) та морального «я» (тобто підсвідомість людини), яке Фрейд називає ще «над-я», – надсвідомість, яку суспільство нав'язує людині. Як наслідок, між усіма елементами особистості точиться боротьба, що породжує різноманітні комплекси, тобто психози, і саме підсвідомість стимулює людську діяльність, зокрема художню творчість. Важливо усвідомити, що саме в людині закорінене зло, приховане тваринне начало, тому вона ніби перебуває на краю прірви, яка таїться в її душі. Тож добро мусить збороти зло в самій людині, в її душі, що дасть змогу змінити й оточення навколо неї, й людство в цілому. Володимир Лис акцентує на тому, що загострюють цю боротьбу в людині насамперед зовнішні, соціальні чинники (риси співзвучні експресіонізму). В одному абзаці – яскрава констатація негативних реалій сучасного нам суспільства, які вбивають у людині Людину. «Подумала, що десь я його навіть розумію. <...> Він таки був добрим трактористом. А відколи розікрали, розібрали колгосп – не може знайти собі місця. Город – то не його. Роботи в селі нема. Поїздки до Польщі з контрабандним спиртом закінчилися депортацією. Трохи заробляє, продаючи гриби та ягоди. От і все.

⁵⁵ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 6–7.

⁵⁶ Там само. С. 7.

Правда, є і моя зарплата. Але Петро... Після тієї спроби поїздки на заробітки до Росії, яка закінчилася пограбуванням у поїзді й побиттям, я зареклася кудись його відпускати»⁵⁷. Світлана розуміє це, тому й не засуджує Петра, а радше шкодує його, не здатного боронитися проти «здобутків людської цивілізації», безсилою, проте доброго й люблячого, що втратив разом з улюбленою роботою віру в себе. Та він – лише слабка людина, яка вирішила втекти від проблем, запиваючи їх алкоголем. Мотив втечі від самої себе, від проблем, яких не можна оминати, коли ти живеш у суспільстві, є одним із ключових у романі. Це ще один прояв людської слабкості. «“Ні, я зловила себе на іншій думці – щось має статися з Петром, щось недобре. Але я цього боюся, тому тікаю від озера, людей, від мого недоброго передчуття. Може, від самої себе”, – зненацька подумала. <...> Швидше, швидше, подалі від тривоги, від того, що станеться. Станеться? <...> Спинилася і підвела голову. Наді мною висіла самотня зірка. Може, то моя душа? Як вона знайшла мене, ця зірка?...”⁵⁸. Спостерігаємо поєднання античного й релігійного мотивів – образу зірки-долі, фатуму й зірки-душі, присутність якої постійно відчуває героїня. По-суті, внутрішні колізії, які переживає Світлана-Ієрихар, і є шляхом пошуку відповіді на питання «Чи ми таки самі її творимо, свою долю?»⁵⁹. А вчинки героїні підтверджують її активну життєву позицію і здатність до творення власної долі, а не пасивного прийняття належного призначення – приземлено-побутового чи високого, творчо-духовного. Усе частіше чергуються сцени екзистенційних роздумів героїні з суто побутовими сценами повсякденного життя, зокрема, після попереднього епізоду: ««Хоч би з ним нічого не трапилося», – так я подумала. <...> Сьогодні я прокидаюся. <...> Петро спить, відвернувшись до стіни, і уві сні скрегоче зубами. «Чи він хоч має на ранок собі пива?» – то моя перша сьогоднішня думка»⁶⁰. Ймовірно, автор навмисне використовує цей повторюваний прийом, щоб наголосити на парадоксальності людського буття насамперед з метою підвести читача до думки, що вибір усе ж таки за людиною: «Але хто, як не я, тверджу своїм

⁵⁷ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013.. С. 8.

⁵⁸ Там само. С. 11–12.

⁵⁹ Там само. С. 102.

⁶⁰ Там само. С. 14.

учням про їхнє право вибору... Право вибору?»⁶¹. Концепти «вибору і відповідальності» є ключовими в романі. Вважаємо, що автор свідомо скеровує читача до філософії екзистенціалістів, які знаходять виправдання існуванню людини в абсурдному світі саме у можливості вибору, котрому обов'язково має передувати відповідальність. У даному контексті варто пригадати твердження Сартра, теоретика цієї філософії, про те, що екзистенціалізм і є гуманізмом. А, як відомо, сутність гуманізму у його терпимості до людських слабкостей і вірі у людські можливості, підтвердженням чому є мотив польоту: героїні достатньо було подумати про це, як вона полетіла: «...в мене промайнула думка, що птахам добре, вони можуть літати. І тоді...»⁶². Алегорія досить прозора: людина здатна на «політ» – на звершення будь-яких планів і мрій за умови, якщо повірять у себе, у власне призначення. У романі це, зокрема, успіхи Світлани Ігорівни-вчителя, якій присвоїли звання відмінника освіти (вона успішно застосовувала метод викладання світової літератури з широким використанням елементів гри і ролевих функцій). І знову повертаємося до Фройда: «Господи, що ж це таке? Містика? Здійснення мого підсвідомого бажання? Як же тепер злізти назад?»⁶³. Цивілізована людина зрештою вчиться керувати своїми підсвідомими бажаннями. Проте, як це стається з творчими людьми, якою і зображено героїню, можливо, краще скерувати цю енергію в потрібне русло. Для цього перш за все потрібно зрозуміти себе – пізнати себе (що відсилає читача до ідеї «сродної праці» Сковороди), адже Світлана Ігорівна і є людиною, яка займається у житті «сродною працею» – «вчитель від Бога». Філологиня – людина, яка любить і знає слово, яка вміє його донести до інших, навіть тих, хто його не хоче чути й розуміти. Адже саме Словом Бог створив світ і людину в ньому. Отже, віра в слово (відповідно й у письменницьке та учительське призначення): учитель, письменник, які трудяться у «сродній праці», здатні «олюднити» Людину, подарувавши їй Світло Слова: «Я знаю, що переважній більшості – з кожних ста учнів як мінімум 97–98 – знання, які давала Світлана Ігорівна, не тільки не згодилися в майбутньому, а... А вони самі вважали їх непотрібними. Хіба що для оцінки. <...> Може, справа у

⁶¹ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 16.

⁶² Там само. С. 19.

⁶³ Там само. С. 20.

тих двох-трьох учнях? Комп'ютаціон, якому я даю завдання, проникає і в записи, які стосуються Світлани, і в мою пам'ять. Він добуває відповідь – один з учнів моєї земної подоби став журналістом, хоч і доволі посереднім, восьмеро – педагогами, але тільки одна пішла шляхом своєї вчительки. Може, справа у ній?»⁶⁴. Опинившись після польоту на землі, героїня подумала: «Нехай я стану травинкою. <...> Думка прийшла наче збоку. Травинкою? Рости на цій галявині?»⁶⁵. Ці думки героїні вважаємо авторською алюзією до філософії пантеїзму – вчення про те, що Бог є в усьому, що нас оточує. Спостерігаємо також і близькість до трансценденталізму, зокрема до збірки поезій «Листя трави» У. Уйтмена, який стверджував, що в кожній людині є частка Божої душі. У контексті досліджуваної тематики поєднання цих філософських концепцій виправдовує існування Людини на Землі, яким би абсурдним воно не видавалося. Підтвердженням цієї думки є і своєрідне тлумачення мотиву сну: «Так я подумала і підвелася. І страшенно здивувалася – у мене нічого не боліло. Так, наче я й не падала. Може, це був якийсь миттєвий сон – мій політ на сосну і це падіння?»⁶⁶, тобто людина повинна сприймати свої невдачі, як сон, який минає, а тому їх варто проаналізувати і йти далі в реалізації своїх планів і в досягненні своєї мети. Алюзією на образ бунтівної людини екзистенціалістів є й мотив бунту: «Мої бунти. Бунти сумирної філологині»⁶⁷, які прочитуються як позиція мужньої людини, здатної до протесту у кризовій ситуації життя (у фіналі роману героїня здійснить бунт заради людяності, заради виправдання абсурду людського існування на Землі. Вона зробить свій вибір, обґрунтовуючи його не власними інтересами, а служінням гуманізму і як наслідок – перемога антропологічного начала в ній. Важливим є те, що Світлана Ігорівна та Ієрихар водночас стануть єдиним цілим, а, отже, сила фантастичної істоти – її інтелект і потенціал – доповняться силою простої жінки, яка виражається її стоїцизмом у боротьбі з повсякденними труднощами: згадками про важке життя в інтернаті, де хлопці-гвалтівники вбивали у дівчатах віру в моральні, високі, людяні стосунки між

⁶⁴ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 68.

⁶⁵ Там само. С. 20.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Там само. С. 21.

чоловіками й жінками та здатність кохати; вихованням сина Ігоря, мудрого й доброго хлопчика, але з фізичними вадами – з ознаками наслідків ДЦП; пиятикою чоловіка Петра; нещасливим коханням старшої доньки Наталки, яка, незважаючи на засудження з боку чужих людей і рідної бабусі, вирішила народити сина від коханого, проте одруженого з іншою, чоловіка; постійною роботою на городі, біля свиней тощо – і здатністю в таких умовах до самовдосконалення, професійного й духовного). Усі ці думки призвели до дивного явища: «Я відірвалася від землі й полетіла вгору, десь під самісіньке небо»⁶⁸. Проте почуття обов'язку перед учнями, родиною і насамперед Іринкою повернули героїню до реальності. Лікар-психіатр, до якого звернулася по допомогу, констатував неабиякий рівень інтелекту й творчого розвитку у героїні і порадив їй вдатися до написання художніх творів, вважаючи її видіння наслідком багатой уяви: «Бо що ми знаємо про той же світ уяви, про свій внутрішній світ? І як він деформується під дією грубого світу зовнішнього»⁶⁹. Саме після розмови з лікарем у героїні виникає думка про необхідність повернення до справжнього «я», що стає предметом розмови наступних розділів. Отже, як бачимо, фройдівська концепція в романі розкрита в її антропологічній, гуманній інтерпретації, властивій Володимирі Лису.

Розділ другий «Експеримент», формально, по суті, й підтверджує належність роману до фантастичної прози, адже події в ньому відбуваються на планеті Трамедіон, що за ступенем розвитку значно перевищує Землю, яку жителі цієї планети називають Неміона. Проте зміст цього розділу (цілком і без підтексту) розкриває антропологічну сутність роману – актуальність порушених у ньому проблем людства. Автор не вдається до жодних алегорій, навпаки, про найважливіші речі говорить у суто діловому стилі, подаючи їх у формі доповідної розширеної записки «Керівника проекту «Глибоке внутрішнє впровадження» магістра найвищого ступеня Оберіхіфона Членам Вищої Глобальної Ради Трамедіону, Членам спеціальної наукової слідчої комісії»⁷⁰. У записці йдеться про те, чим Неміона привернула до себе увагу науковців: «Нерозуміння, однак, викликала сутність, мораль, психологія, поведінка і сам розвиток

⁶⁸ Лис В. Щоденники Ісрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 22.

⁶⁹ Там само. С. 43.

⁷⁰ Там само. С. 46.

розумних істот, котрих тут називають землянами або людьми. <...> Всі вони суперечили загальноприйнятим нормам і логіці розвитку планетних цивілізацій Всесвіту»⁷¹. Констатуючи швидко зростання технічного розвитку Землі, Оберіхіфон (тут зокрема й сам автор) акцентує на основних її проблемах, цитуємо: «надзвичайна кривавість і дивовижна жорстокість історії планети, яка складається з великих і малих війн; якби наукові сили землян, задіяні на створення засобів руйнування, були спрямовані на розвиток населення, <...> розвиток мирної техніки і духовної сфери, то рівень розвитку розуму, облаштування побуту, моралі був би значно вищим <...> ; нерідко найрозумніші ідеї – наукові, мистецькі, філософські – зустрічали нерозуміння, більше того, агресивний спротив з боку влади і суспільства, а їхніх авторів переслідували, а то й страчували <...> ; найціннішими предметами, по суті, еквівалентами людського життя і добробуту на Землі вважаються метали і речовини, які самі по собі не становлять ніякої цінності і навіть не є на планеті найрідкіснішими – їх тут називають золотом і діамантами <...> ; метою життя більшості землян є нагромадження якомога більшої кількості речей (часто брутальними обманними способами) і різних, найчастіше не потрібних їм предметів, вироблених ними ж, а також якомога більшої кількості папірців, які вони іменують грошима, і блискучих камінців, названих вище діамантами <...> ; з тисячі землян, наділених найвищим на цій планеті інтелектом, 628 перебували на низькому щаблі їхньої суспільної ієрархії, причому 247 – на найнижчому щаблі, а 92 з них взагалі вважалися ізгоями. З решти 372 найінтелектуальніших землян 234 перебували на середньому щаблі і лише 138 мали пристойний за земними мірками рівень життя чи належали до вищих владних структур <...> ; феномен викривленої чи спотвореної інформації. Понад дві третини інформації, яку земляни видають, спілкуючись між собою безпосередньо чи за допомогою доволі різноманітних засобів комунікації, є неправдивою або в крайньому випадку – спотвореною. Наприклад, там, де явись, подія чи ідея заслуговує негативної оцінки, дається оцінка позитивна, і навпаки. <...> Навіть у стосунках між окремими індивідами переважає спотворена інформація. Легко даються неправдиві обіцянки, які також не виконуються, причому досить

⁷¹ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 47.

часто без будь-яких наслідків. Спотворюється наукова інформація, а значимість творів їхньої літератури і мистецтва досить часто залежить не від справжньої якості, а знову ж таки від неправдивої інформації про ці твори, яка в них називається піаром і рекламою <...> ; все це неминуче призводить до системи фальшивих цінностей та життя в умовах, які інакше як масованою загальною дезінформацією не назвеш. <...> Носіїв принципово правдивої інформації на цій планеті вважають нерозумними (по-земному, диваками, дурнями), а часто роблять також ізгоями <...> ; для землян досі властива жорстокість у ставленні до істот нижчого ступеня розвитку, яких тут називають тваринами. Їх убивають, але використовують не лише як їжу, <...> а що найжахливіше – їхні шкури носять на собі <...> ; філософія масового знищення природи (флори) на планеті, навмисне забруднення атмосфери, зокрема, повітря, яким вони дихають <...> ; масовим є виробництво речовин і напоїв, які значно скорочують життя землян, призводять до різноманітних хвороб, гальмування розумового розвитку <...> ; як не дивно і не абсурдно, спробую втечі від реальності цієї планети є так звана секс-індустрія. Тобто намагання перетворити на один з провідних напрямків діяльності і прибутків елементарні природні інстинктивні потреби мешканців планети і стосунки між статями <...> ; у багатьох жителів цієї планети виявляється патологічне прагнення панувати над іншими будь-якою ціною, в тому числі шляхом знищення однієї чи кількох осіб, а ще частіше <...> сотень, тисяч і навіть мільйонів мешканців планети. Причому потреба влади найчастіше прикривається також неправдивою інформацією. Масовим, майже повсюдним є підкорення свідомості жителів саме завдяки неправдивій інформації, яку вони із бажанням і задоволенням вважають за істину, знаючи про її неправдивість. Тим самим вони завдають величезної шкоди собі й суспільству загалом, спотворюють його розвиток і викривляють мету – вдосконалення людського розуму, розвиток особистості й засобів забезпечення життєдіяльності; усе вище сказане дозволило висунути теорію про масове психічне захворювання жителів Неміони-Землі, яке сприяє її катастрофі й самознищенню»⁷².

Отже, Ієрихар була переселена у тіло Світлани Ігорівни з метою краще дослідити психологію землян: «Результати досліджень

⁷² Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 48–53.

загалом <...> свідчать про дивне поєднання у свідомості жителів цієї планети руйнівного, абсурдно-непооясного, аморального і творчого начал. <...> Висновок можна коротко охарактеризувати термінами «мінус-історія» і «мінус-майбутнє». Планета, по суті, приречена, і підстав для встановлення безпосередніх контактів з її мешканцями немає»⁷³.

Розділ третій «Щоденник-2» починається несподівано: Ієрихар, жителька Трамедіону (суспільства, «де нема обману, зради, принижень, убивств і боротьби за владу, а є тільки чесне змагання розуму і розвиток можливостей особистості. Де нема фальшивих цінностей. Де вибір зумовлюється тільки справжніми бажаннями, а не корисливими інтересами»⁷⁴), вчена, що ось-ось потрапить до сонму безсмертних, кохає й кохана, раптом відчуває дивні зміни в собі: «...це сигнал горя і туги. Це сигнал також розлуки»⁷⁵. Вона намагається переконати себе, що їй чужі ці дивні істоти, а їхні дії, міркування справді абсурдні. Вона хоче вірити, що може бути щасливою, як це заведено у них на планеті, злившись з коханим Оберіхіфоном в одну істоту. Проте їй не дає спокою одне питання: «Але ж мусить бути якась виправдання життю тієї ж Світлани, її чоловіка, її дітей»⁷⁶. Вона відчула плач Іринки – і, як наслідок, оцінила власний стан: «Мені психічно зле»⁷⁷. Вирішила звернутися по пораду до свого Учителя, який підтвердив, що не варто шукати підтексту чи філософії у житті на Землі, бо воно є безцільним процесом існування. Проте ця абсурдність людського існування не завадила Ієрихар обрати його знову. Розділ четвертий так і названо «Повернення». Кульмінаційним з точки зору досліджуваної тематики є розділ п'ятий «Розімкнення»: «Це трапилось вчора увечері, 7 січня, на Різдво»⁷⁸. Зрозуміло, що автор навмисне обрав цю дату – народження Спасителя людства. Саме цього вечора героїня згадує усе: своє відтворення в Ієрихар та добровільне повернення на Землю, викликане насамперед материнським покликом. Вона намагається зрозуміти сенс свого повернення до цього життя – і «зрозуміла, що залишається просто жити. <...>

⁷³ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 56.

⁷⁴ Там само. С. 71.

⁷⁵ Там само. С. 62.

⁷⁶ Там само. С. 66.

⁷⁷ Там само. С. 73.

⁷⁸ Там само. С. 109.

Жити у запропонованих обставинах. Жити. У землян є така філософія стоїків»⁷⁹. «Людина вигадала собі тисячі умовностей, щоби підтримати сенс свого існування, описала мільйони можливих ситуацій, при яких з'являється Мета. Мета, яка виправдовує існування. Збагачення, ідеї винятковості (всілякі секти та ігри в бісер), захоплення, пошук сенсу життя – несть їм числа. Саме Мета з великої літери. Але вони розсипаються, ці умовності й ситуації від одного-єдиного слова-запитання: Навіщо?»⁸⁰. Недаремно автор «грою в бісер» нагадав нам про Германа Гессе та його героя – Кнехта (у перекладі з нім. «слуга») – Магістра Гри, який відмовився від усіх здобутків людської цивілізації, від своєї Мети й Місії заради одного людського життя, знайшовши таким чином відповідь на це питання: «Навіщо?». «Земні філософи кажуть, що людина стає безсмертною в інших, у продовженні роду», – розмірковує Світлана Ігорівна-Ієрихар, а разом з нею і автор, пропонуючи подумати над цим питанням і читачеві. Це питання є своєрідним обрамленням роману: «Навколо ні душі. Тільки зоряне, роєм мерехтливих комах усипане, небо наді мною. Здалеку впливля з ночі маленька рятівна цятка світла. Та коли машина наблизилася, вона висвітлила посеред шосе самотню, схожу на встромлену в асфальт галузку, фігурку дитини. Дитина дибала невідомо куди й невідомо чого, простягнувши поперед себе руки. Наче боялася наштовхнутися на невидиму стіну»⁸¹. Образи невидимої стіни, неусвідомленого шляху на манівці, дитини і матері, яких веде серце: стіна, яку вибудовують люди поміж собою – стіна непорозуміння, і, що найгірше, – не лише між чужими й незнайомими, а й між найближчими – чоловіком і дружиною, батьками й дітьми, учителями й учнями, колегами, правлячими колами й народом тощо. І лише шлях, який бачить і прокладає серце, здатен обійти цю стіну або повністю знищити її. Ці стіни в людських головах заважають бачити головне – справжні проблеми й цінності, які автор чітко окреслив у тексті очима інопланетних істот, жителів Трамедіону – ідеальної цивілізації, на яку має орієнтуватися Земля, у чому й полягає антропоцентризм фантастики Лиса.

⁷⁹ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 114.

⁸⁰ Там само. С. 115.

⁸¹ Там само. С. 12.

Саме тому інопланетяни у його творах з'являються з єдиною місією – врятувати людство від самої ж людини, яка через свої споживацькі, почасти й хижацькі, інтереси сама ж цілеспрямовано діє проти себе. З цією ж місією прибуває на Землю головний герой повісті «Ваза» Кінгсмерт: «До того було ось що. Експедиція на цю далеку і дивну планету на окраїні Всесвіту. Спостереження за життям її мешканців, істот по-своєму розвинутих, але незвичних для нас своїми грубими і дикунськими звичаями, <...> різних параметрів роботи того, що в мешканців планети, яких тут називають людьми, має назву мозку. Ця особливість їхнього тіла, коли розумним, мислячим є лише маленька частина, а не все тіло, як у нас, здавалася особливо цікавою»⁸². Прийняти личину людини і залишитися тимчасово на Землі спонукала героя інформація про те, що вони «довідалися про цю злочинну корпорацію, що діяла під виглядом комерційної фірми, яка збирала і продавала терористичним організаціям в інших країнах уран, плутоній (назви земні) та інші подібні небезпечні радіоактивні речовини для виготовлення якоїсь особливої зброї. <...> Треба було виявити їхні зв'язки, методи діяльності, шляхи переправи за кордон, і вже тоді або самим знищити, або повідомити відповідні земні спецслужби»⁸³.

Повість починається кульмінацією: Кінгсмерта переслідують бандити (з промовистими іменами та прізвиськами – Бариш, Лисий та Колян), які, вважаючи Кінгсмерта шпигуном конкуруючої фірми, мали завдання доставити його своєму босу. Герой, застосовуючи секретну формулу, складовими якої були, окрім математичних і хімічних елементів, філософські та поетичні сентенції (саме вони – як уособлення трансцендентних властивостей сили слова – зробила цю формулу «Великою Всемогутньою Формулою повернення»⁸⁴) перевтілюється на вазу і раптом усвідомлює, що йому «властиве те, що є одним з визначальних факторів існування людини – інстинкт самозбереження. Я, отже, надто глибоко занурився у перетворення в людину...»⁸⁵. Прийом метаморфози, на нашу думку, є символічним: перетворившись на неживий предмет, герой залишається більш людяним, здатним до співчуття і готовим не лише допомогти

⁸² Лис В. Щоденники Ісрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 136–137.

⁸³ Там само. С. 137.

⁸⁴ Там само. С. 128.

⁸⁵ Там само. С. 130.

мешканкам убогої квартири – Софійці та її мамі Ользі (вони жили бідно: після розлучення з чоловіком-алкоголіком колишня вихователька, не маючи змоги працювати за фахом, продавала на базарі пиріжки; її донька перейшла до десятого класу, а по закінченні школи збиралася йти вчитися на перукарку, хоча мріяла про кар’єру манекениці), а навіть на самопожертву заради них. Інтуїтивно відчуваючи небезпеку, що загрожує дівчинці (Софійка намагалася покінчити життя самогубством через те, що її перше кохання, однокласник Геннадій, висміяв її почуття та мрії, виставивши її на посміховисько усієї школи), ваза-Кінгсмерт рятує її, посилаючи імпульси до Ольги, наказуючи їй кинути все й поспішати додому.

Проте найбільша метаморфоза з героєм відбувається не стільки зовнішня, скільки ментальна, світоглядна: «Якщо відверто, мене не цікавить ні ця цивілізація, ні події, які відбулися. Звичайно, все це частинка реальності, реальності довкола мене, невідворотної, такої, з якою доводиться примиритися. Я намагаюся збагнути, в чому суть цієї цивілізації, цього існування, того, що може бути хоч якимось сенсом, щоб виправдати це примітивне буття. Тут я заходжу в безвихідь. Розумію, що це життя існує саме по собі, я знаю, що були сотні, ба, тисячі місцевих філософів, котрі намагалися його виправдати. Так, по суті, виправдати. Запитую себе: а навіщо? Відповідь очевидна: тому, що це життя існує. Доторки до його сутності однозначно промовляють – воно абсурдне. Як ще можна назвати існування цих дивних істот, котрі щодень, у той час, який вони називають світанком, піднімаються, виконують свої гігієнічні ритуали, а потім з гідною подиву постійністю йдуть виконувати свої так звані „щоденні функції”. За логікою, вони повинні збунтуватися, щось змінити, спробувати наповнити це існування якимось змістом. Але вони продовжують уперто, користаючись земною термінологією, функціонувати. Чому?»⁸⁶.

І він знаходить відповідь на це питання: «Один із законів людського існування, якого вони нібито не визнають, а насправді свято дотримуються, називається інстинктом самозбереження. Цей інстинкт породжує мільйони варіантів проявів людського егоїзму. Він, у свою чергу, розпадається на ще більшу кількість варіантів того, як цей егоїзм трагічно відбивається на долі інших істот, котрі

⁸⁶ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 137–138.

спілкуються з носіями цього егоїзму»⁸⁷. Переосмисливши усе, герой дієво відмовляється від власного егоїзму – цієї трагічної хвороби людства: Кінгсмерт чітко усвідомлював, що кожне втручання в життя людей загрожує йому незворотними наслідками – неможливістю повернутися до свого первинного буття, до своєї досконалої планети та коханої Елісмір.

Концепти «вибору» і «відповідальності» є ключовими і в повісті: «Це існування, до якого не можна було звикнути і все ж я мусив звикати, ставало приреченою реальністю. Сенсу в ньому було не більше, ніж в існуванні істот, що називають себе людьми. Хоча іноді й закрадалася думка, що навіщось потрібне це випробування. Випробування? Я страшенно здивувався, коли вперше завітала ця думка. „Але який сенс?“ – подумалось мені»⁸⁸. Героєві здалося, що саме розгадка цього сенсу може допомогти йому визволитися з його стану: «Цієї ж ночі думки кружляли якимось дивним колом, повертаючись до цієї планети, потім до Софійки, до її болю, який я відчував (так, відчував майже фізично), але не міг збагнути, від чого він – рани, душевного (знову це дивне визначення) потрясіння, втручання якоїсь побічної сили?»⁸⁹.

Завдяки квітам (сила краси), які ніби проросли в ньому, ваза-Кінгсмерт відчув свою причетність-єднання з цією землею: «Але раптом це якось мені допомогло, адже у міфології (чи суміші науки з міфологією) цієї планети йдеться про силу, яку дає земля (дивно, поверхня тут називається однаково, як і сама планета) і допомагає у всіляких критичних ситуаціях»⁹⁰. Ці думки героя вважаємо авторською алюзією до філософії пантеїзму та трансценденталізму.

Герой постає перед вибором: його повернення до звичного стану і до коханої Елісмір ціною життя Софійки й Ольги чи подальше невизначене існування вазою: «Але наступної миті я бачу, як на підлогу падають два обвуглені трупи. Це тіла Софійки і Ольги. Так, вони мусять загинути. Ось вона, ланка в ланцюжку формули повернення, якої бракує. Це закон замкнення енергії, перетворення її одного виду в інший...

...Але що я міг зробити? Врятуватися ціною загибелі цих двох істот? Я відчув, як цівки рідини знову зрошують мої стінки. Мене –

⁸⁷ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 138.

⁸⁸ Там само. С. 146–147.

⁸⁹ Там само. С. 147.

⁹⁰ Там само. С. 152.

вази. Що це, знову піт? Чи я... Я плачу? <...> Цікаво, як би поставився до мого вчинку мій великий Вчитель? <...> Я вже кілька разів порушив і закон невтручання, і закон збереження надкосмічної енергії, і мораль великої міжпланетної філософії. <...> Може, саме через це моє свавілля Елісмір і не вдається вийти на зв'язок зі мною?»⁹¹.

Важливим є те, що Софійка – чиста душа, яка пережила особисте горе і не зневірилася в людях, здатна на співпереживання: вона інтуїтивно відчула поклик Елісмір і, ні секунди не замислюючись, ухопила вазу й віднесла її безпосередньо до лісу, де знаходився корабель.

У фіналі повісті герой зробить свій вибір, обґрунтовуючи його не власними інтересами, а служінням гуманізму, і як наслідок – перемога антропологічного начала в ньому: «Ураз переді мною постала виразно, зримо картина. <...> Жінка і дівчинка йшли берегом моря. Так, то були Ольга і Софійка. Я раптом подумав, що можу загадати, побажати, аби там Ольга зустріла і своє щастя <...> І тут я також виразно побачив, як берегом моря поспішає назустріч моїм жінкам чоловік. Наблизившись, він уважно дивиться на Ольгу. Вона йому явно подобається. Ось-ось він щось скаже до неї... Якись важливі слова. <...> Але що це? <...> Я страшенно, незмірно дивуюся – це ж обличчя мене самого, в людській личині... „Я? Це я? Але ж як це розуміти?“ – питаю себе й відчуваю, що ось-ось зроблю якесь надзвичайно важливе відкриття»⁹².

ВИСНОВКИ

Отже, у своєму дослідженні ми представили твори двох яскравих, самотніх письменників-сучасників. Творчість Марії Матіос яскраво репрезентує так зване «жіноче письмо», адже об'єктом уваги мисткині є насамперед внутрішній світ жінки-буковинки, через це її твори насичені екзотичним колоритом та історичними реаліями рідного для письменниці краю. Роман побудований поєднанням окремих новел у їхній ідейно-художній, а не хронологічній послідовності. Долі героїв представлені в контексті трагедій і традицій їхнього краю. Письменниця стверджує право на щастя Людини, Жінки, право не бути осудженими і засудженими.

Здійснивши інтерпретацію творів Володимира Лиса, можемо стверджувати, що він ставить перед своїми читачами нагальні для

⁹¹ Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 143–144, 150.

⁹² Там само. С. 157.

всього людства питання, від вирішення яких залежить наша подальша історія. Вважаємо актуальним вивчення роману «Щоденники Ієрихар» у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах.

Звичайно, в межах однієї статті неможливо охопити неохопне, а тому сподіваємося, що нам вдалося викликати зацікавлення у читача до сучасної української літератури, що й було основним нашим завданням.

АНОТАЦІЯ

У даному дослідженні ми здійснили авторську інтерпретацію творів сучасних українських письменників – роману у новелах «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос та фантастичного роману «Щоденники Ієрихар» і повісті «Ваза» Володимира Лиса.

Вважаємо актуальним поглиблене вивчення творів сучасників у вищих та загальноосвітніх навчальних закладах, адже вони репрезентують нагальні проблеми сучасного суспільства, впливаючи на формування молоді, акцентують на необхідності усвідомлення причетності до цього суспільства та відповідальності за власний життєвий вибір.

Література

1. Джугастрянська Юлія. Три світи Марії Матіос. URL: <http://litakcent.com/2008/04/04/julija-dzhuhastrjanska-try-svity-mariji-matios/> (дата звернення: 05.08.2021).
2. Лис В. Щоденники Ієрихар. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 160 с.
3. Максименко М.Г. Літературні вітражі Володимира Лиса : інтелект-реліз. Полтава, 2014. 16 с.
4. Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки : Вид. 3-є. Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 176 с.
5. Насмінчук І.А. Гендерна проблематика роману «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос: до проблеми інтертекстуальних зв'язків. URL: <https://ukrlit.net/item/45.html> (дата звернення: 05.08.2021).

Information about the author:

Chonka Tetiana Stepanivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor

at the Department of Philology of the Ferenc Rakoczi II

Transcarpathian Hungarian Institute

6, Koshuta Square, Beregovo, 90202, Ukraine